

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پژوهشکده اقتصاد و مدیریت

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته علوم اقتصادی گرایش اقتصاد
نظری

(اقدامات شبه بودجه‌ای دولت و تاثیر آن بر تسهیلات غیر جاری بانک‌ها در ایران)

استاد راهنما :

دکتر سیدحسین میرجلیلی

استاد مشاور :

دکتر کامران ندری

پژوهشگر

نسرین فتح‌اللهی

اردیبهشت ماه ۱۳۹۶

سپاسگزاری

سپاس خدای را که سخنوران، در ستودن او بمانند و شمارندگان، شمردن نعمت های او ندانند و کوشندگان، حق او را گزاردن نتوانند. سلام و مورد بر محمد و خاندان پاک او، طاهران معصوم، هم آنان که وجودمان وامدار وجودشان است؛ و نفرین پیوسته بر دشمنان ایشان تا روز رستاخیز...

بدون شک جایگاه و منزلت معلم، اجل از آن است که در مقام قدردانی از زحمات بی شائبه ی او، با زبان قاصر و دستناتوان، چیزی بنگاریم.

اما از آنجایی که تجلیل از معلم، سپاس از انسانی است که هدف و غایت آفرینش را تامین می کند و سلامت امانت هایی را که به دستش سپرده اند، تضمین؛ بر حسب وظیفه و از باب " من لم یشکر المنعم من المخلوقین لم یشکر الله عزّ و جلّ " :

از پدر و مادر عزیزم... این دو معلم بزرگوارم ، همسر صبور و برادران مهربانم... که همواره بر کوتاهی و درستی من، قلم عفو کشیده و کریمانه از کنار غفلت هایم گذشته اند و در تمام عرصه های زندگی یار و یآوری بی چشم داشت برای من بوده اند؛

از استاد با کمالات و شایسته؛ جناب آقای دکتر سیدحسین میرجلیلی که در کمال سعه صدر، با حسن خلق و فروتنی، از هیچ کمکی در این عرصه بر من دریغ نمودند و زحمت راهنمایی این رساله را بر عهده گرفتند؛

از استاد صبور و با تقوا ، جناب آقای دکتر کامران ندری که زحمت مشاوره این رساله را در حالی متقبل شدند که بدون مساعدت ایشان، این پروژه به نتیجه مطلوب نمی رسید؛

از استاد فرزانه و دلسوز؛ جناب آقای دکتر مهدی موحدی بکنظر که زحمت داوری این رساله را متقبل شدند؛ کمال تشکر و قدردانی را دارم.

باشد که این خردترین، بخشی از زحمات آنان را سپاس گوید.

از کارمندان کتابخانه بانک مرکزی و کارمندان پژوهشکده پولی و بانکی که در یافتن داده ها و منابع موردنیاز از هیچ کمکی دریغ نکردند، کمال تشکر و قدردانی را می نمایم.

تقدیم به :

پدر بزرگوارم

مادر مهربانم

همسر صبورم

برادارن دلسوز و شایینای عزیزم

که شادی بخش زندگیم و بهانه ای برای زیستن هستند.

چکیده

دولت برای تأمین منابع مالی جهت اجرای طرح‌ها و برنامه‌های خود از منابع خارج از بودجه از جمله منابع بانکی استفاده می‌کند. تأمین مالی برنامه‌هایی که در قالب تبصره‌ها و قوانین از سوی دولت به بانک‌ها تکلیف می‌شود اقدامات شبه بودجه‌ای نامیده می‌شود. از سوی دیگر معضل تسهیلات غیرجاری در شبکه بانکی وجود دارد که منابع را از دسترس بانک خارج می‌سازد. در این پژوهش تاثیر اقدامات شبه بودجه‌ای دولت بر تسهیلات غیرجاری بانک‌ها طی سال‌های ۱۳۹۴-۱۳۸۱ با استفاده از مدل داده‌های پانل بررسی می‌شود. فرضیه اصلی پژوهش این است که اقدامات شبه بودجه‌ای دولت بر تسهیلات غیرجاری بانکی تاثیر مثبت دارد. چهار مدل بررسی می‌شود. ابتدا شبکه بانکی با استفاده از آزمون اثرات ثابت و تصادفی مورد بررسی قرار می‌گیرد و رابطه مثبت میان متغیر توضیحی و متغیر مستقل اثبات می‌شود. در ادامه تاثیر اقدامات شبه بودجه‌ای بر سه گروه بانک‌های دولتی، بانک‌های خصوصی شده و بانک‌های خصوصی، بررسی شده است. یافته تحقیق آن است که اقدامات شبه بودجه‌ای دولت بیشترین تاثیر را بر بانک‌های دولتی دارد ولی تاثیری بر بانک‌های خصوصی ندارد.

واژه‌های کلیدی: سرکوب مالی، مطالبات غیرجاری، تسهیلات تکلیفی

طبقه بندی JEL : C81, E31, E51, G21

فهرست منابع

- ۱ پیشگفتار
- ۳ مقدمه
- ۳ ۱،۱ بیان مسئله
- ۶ ۲،۱ اهمیت و ضرورت انجام این پژوهش
- ۸ ۳،۱ اهداف پژوهش
- ۸ ۴،۱ قلمرو پژوهش
- ۸ ۵،۱ سؤال‌های پژوهش
- ۸ ۶،۱ فرضیه‌های پژوهش
- ۹ ۷،۱ جنبه‌ی جدید بودن و نوآوری پژوهش
- ۹ ۸،۱ روش انجام پژوهش
- ۹ ۹،۱ فنون و ابزارهای گردآوری اطلاعات
- ۹ ۱۰،۱ فنون و روش تجزیه و تحلیل اطلاعات
- ۹ ۱۱،۱ بیان محدودیت‌ها
- ۱۰ ۱۲،۱ تعریف مفاهیم و متغیرهای کلیدی
- ۱۰ ۱،۱۲،۱ اقدامات شبه بودجه‌ای
- ۱۰ ۲،۱۲،۱ تسهیلات اعطایی
- ۱۰ ۳،۱۲،۱ مطالبات
- ۱۰ ۴،۱۲،۱ مطالبات جاری
- ۱۱ ۵،۱۲،۱ مطالبات غیرجاری
- ۱۱ ۶،۱۲،۱ تسهیلات تکلیفی و تبصره ای
- ۱۳ مقدمه
- ۱۳ ۱،۲ مبانی نظری و سرکوب مالی
- ۱۴ ۱،۱،۲ استقلال بانک مرکزی
- ۱۴ ۲،۱،۲ رابطه بانک‌ها با بانک مرکزی
- ۱۵ ۳،۱،۲ اقدامات شبه بودجه‌ای
- ۲۴ ۲،۲ طبقه بندی تسهیلات در ایران ه... اه... ل... یتخ... چیم... ا...
- ۲۴ ۱،۲،۲ تسهیلات
- ۲۴ ۲،۲،۲ مطالبات
- ۲۴ ۳،۲،۲ مطالبات جاری

۲۴ ۴,۲,۲ مطالبات غیرجاری ۵.
۲۵ ۵,۲,۲ ریسک اعتباری
۲۵ ۶,۲,۲ علل ایجاد مطالبات غیرجاری سیستم بانکی کشور
۲۶ ۷,۲,۲ علل افزایش مطالبات غیرجاری سیستم بانکی کشور
۲۷ ۸,۲,۲ آثار منفی مطالبات غیرجاری بر نظام بانکی
۲۹ ۳,۲ پیشینه تحقیق
۲۹ ۱,۳,۲ مطالعات خارجی ف.
۳۲ ۲,۱,۲,۲ مطالعات داخلی
۳۷ ۱۳,۲ جمع بندی
۴۰ مقدمه
۴۱ ۱,۳ مدل سازی در قالب داده های تلفیقی (پانل)
۴۱ ۲,۳ مزایای داده های پانل
۴۲ ۳,۳ معرفی متغیرهای تحقیق ۵.
۴۳ ۴,۳ مدل پژوهش
۴۴ ۵,۳ آزمون پایایی (مانایی)
۴۵ جدول (۱-۳) نتیجه آزمون پایایی متغیرها
۴۶ ۶,۳ برآورد در مدل های پانل
۴۶ ۱,۶,۳ الگوی اثرات مشترک
۴۷ ۲,۶,۳ الگوی اثرات ثابت
۴۸ ۳,۶,۳ الگوی اثرات تصادفی
۴۹ ۴,۶,۳ آزمون F برای انتخاب بین اثرات مشترک و اثرات ثابت
۵۰ جدول (۲-۳) نتیجه آزمون F برای انتخاب بین اثرات ثابت یا مشترک
۵۰ ۵,۶,۳ مقایسه برآورد اثر تصادفی با اثر ثابت ۶.
۵۲ ۶,۶,۳ نتایج آزمون هاسمن برای تشخیص اثرات ثابت و تصادفی
۵۲ جدول (۳-۳) نتیجه آزمون هاسمن برای انتخاب بین اثرات ثابت یا تصادفی
۵۳ ۷,۳ تخمین الگوها
۵۳ ۱,۷,۳ الگوی مربوط به شبکه بانکی
۵۴ جدول (۴-۳) نتایج تخمین مدل اول (شبکه بانکی)
۵۴ ۲,۷,۳ الگوی مربوط به بانک های دولتی
۵۴ جدول (۵-۳) نتایج تخمین مدل دوم (بانک های دولتی)
۵۵ ۳,۷,۳ الگوی مربوط به بانک های خصوصی شده

۵۵	جدول (۶-۳) نتایج تخمین مدل سوم (بانک‌های خصوصی شده).....
" ۵۶	مدل مربوط به بانک های خصوصی ر
۵۶	جدول (۷-۳) نتایج تخمین مدل چهارم (بانک‌های خصوصی)
۵۶۱	۸,۳ نتیجه گیری
۵۷	۹,۳ جمع بندی فصل
۶۰	مقدمه
۶۰	۱,۴ خلاصه ای از فصول
۶۲	۲,۴ مقایسه تطبیقی یافته‌های پژوهش با مطالعات پیشین
۶۳	۳,۴ نتیجه گیری ۵
۶۴	۴,۴ ارائه‌ی پیشنهادهای سیاستی " "
۶۷	منابع فارسی "
۶۹	منابع انگلیسی
۷۰	پیوست ها
۹۲	abstract..... ف "

فهرست جداول

- جدول (۱-۳) نتیجه آزمون پایایی متغیرها ۴۵
- جدول (۲-۳) نتیجه آزمون F برای انتخاب بین اثرات ثابت یا مشترک ۵۰
- جدول (۳-۳) نتیجه آزمون هاسمن برای انتخاب بین اثرات ثابت یا تصادفی ۵۳
- جدول (۴-۳) نتایج تخمین مدل اول (شبکه بانکی) ۵۴
- جدول (۵-۳) نتایج تخمین مدل دوم (بانک‌های دولتی) ۵۵
- جدول (۶-۳) نتایج تخمین مدل سوم (بانک‌های خصوصی شده) ۵۶
- جدول (۷-۳) نتایج تخمین مدل چهارم (بانک‌های خصوصی) ۵۶

پیشگفتار

مرور قوانین برنامه‌های توسعه کشور ایران و بودجه سالیانه کل کشور بیانگر آن است که دولت‌ها به دنبال دستیابی به اهداف سیاستگذاری و برنامه‌های حمایتی خود هستند و منابع بودجه‌ای دولت تکافوی حجم بالای این اهداف و برنامه‌های حمایتی را ندارد. دولت‌ها درصد تامین منابع لازم خارج از بودجه و از طریق شبکه بانکی برای دستیابی به اهداف و برنامه‌های خود هستند (میربهراری، ۱۳۸۱) که از آنها به عنوان اقدامات شبه بودجه‌ای دولت یاد می‌شود، پس دولت برای عملی کردن اهداف خود نگاهی به شبکه بانکی دارد.

بانک‌ها در مدیریت منابع مالی خود نیازمند استقلال کافی هستند تا بتوانند به صورت کارا عمل کنند. اگر بانک، تامین مالی طرح‌ها را به درستی ارزیابی نکند و با اعمال فشار از سوی دولت مبادرت به اعطای تسهیلات مالی کند، عملاً قدرت تصمیم‌گیری خود را از دست می‌دهد و باعث ایجاد تسهیلات غیرجاری بانک‌ها می‌شود. از سوی دیگر دولتی بودن بانک‌های مهم کشور و نگاه دستوری دولت به شبکه بانکی باعث می‌شود که دولت، منابع بانک‌ها را منابع خود به حساب آورد.

در حال حاضر تسهیلات غیرجاری یکی از بزرگترین مشکلات و موانع پیش‌روی بانک‌ها است که باعث کاهش سودآوری و حتی زیان‌دهی در نظام بانکی شده است. همچنین باعث می‌شود که بانک‌ها نقش واسطه‌گری خود را به درستی ایفا نکنند، در نتیجه بنگاه‌های تولیدی هم برای تامین نقدینگی و سرمایه در گردش خود نمی‌توانند از بانک‌ها کمک بگیرند.

این پژوهش در چهار فصل گردآوری شده است. در فصل اول به کلیات تحقیق شامل بیان مسئله، اهمیت و ضرورت، اهداف، فرضیه‌ها، سؤال‌های تحقیق، قلمرو زمانی و مکانی، روش تحقیق، تعریف مفاهیم و متغیرهای کلیدی و بیان محدودیت‌ها پرداخته شده است. در فصل دو به بیان مبانی نظری مرتبط و پیشینه تحقیقات انجام شده و تمایز این پژوهش با مطالعات قبلی پرداخته شده است. در فصل سوم ابتدا مدل اقتصادسنجی و مزایای آن، تعریف متغیرهای توضیحی، مدل پژوهش، آزمون‌های مرتبط و تحلیل‌ها مطرح شده است و در نهایت در فصل آخر خلاصه فصول، ارزیابی نتایج آزمون فرضیه‌ها، نتیجه‌گیری و پیشنهادات مطرح شده است.

فصل یک

کلیات

مقدمه

دولت‌ها برای رسیدن به اهداف توسعه کشور و عملی کردن برنامه‌های حمایتی خود از بنگاه‌ها و اقشار مختلف مردم، از منابع مالی خارج از بودجه سالانه خود استفاده می‌کنند. منابع بودجه‌ای دولت توان پاسخگویی به این برنامه‌ها و اهداف را ندارد، تامین منابع مورد نیاز از طریق منابع بانکی مهمترین اقدامات شبه بودجه‌ای دولت به حساب می‌آید.

در سیستم‌های اقتصادی، گردش صحیح منابع و مصارف بیانگر کارایی و سلامتی سیستم اجرایی آن است. این موضوع در مورد نظام بانکی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، زیرا اجرای سیاست‌های پولی بر عهده نظام بانکی کشور است، به همین دلیل تجهیز و تخصیص منابع و نحوه بازگشت مجدد آنها اهمیت بسیاری دارد. تجهیز و تخصیص منابع (اعطای تسهیلات) به عنوان ورودی‌ها و خروجی‌های سیستم بانکی محسوب می‌شود.

در حال حاضر تسهیلات غیرجاری یکی از بزرگترین مشکلات و موانع پیش‌روی بانک‌ها است که باعث کاهش سودآوری و حتی زیان‌دهی در نظام بانکی شده است. همچنین باعث می‌شود که بانک‌ها نقش واسطه‌گری خود را به درستی ایفا نکنند، در نتیجه بنگاه‌های تولیدی هم برای تامین نقدینگی و سرمایه در گردش خود نمی‌توانند از بانک‌ها کمک بگیرند. در این فصل به بیان مسأله پژوهش، اهمیت پژوهش، سؤال‌ها، فرضیه‌ها، اهداف، روش تحقیق، جامعه آماری، بیان محدودیت‌ها و در پایان به تعاریفی از مفاهیم کلیدی تحقیق پرداخته شده است.

۱.۱ بیان مسئله

یکی از وظایف دولت‌ها، حمایت از بخش‌ها و یا اقشار خاصی است که در معرض آسیب‌های جدی ناشی از تحولات و اجرای سیاست‌های اقتصادی قرار دارند. منابع لازم جهت انجام این وظیفه و کمک به این گروه‌ها، مستقیماً از منابع بودجه‌ای و یا از طریق سازمان‌هایی در اختیار آن بخش یا گروه قرار داده می‌شود تا وجوه مذکور به صورت وام یا وجوه انتقالی در زمینه مورد نظر به مصرف برسد. بنابراین از ابتدای پیروزی انقلاب اسلامی، دولت طی تصویب نامه‌ها، تبصره‌ها و قوانین بودجه، نظام بانکی کشور را ملزم به پرداخت وجوهی به اقشار مختلفی از جامعه کرد (میربهراری، ۱۳۸۱).

با مروری بر قوانین برنامه‌های توسعه کشور و نیز بودجه سالانه کل کشور می‌توان دریافت که همواره دولت‌ها در راستای دستیابی به اهداف سیاستگذاری‌های مشخص، پیرامون توسعه بخش‌های خاص

صنعت، کشاورزی، آب و خاک و...، فعالیت های خاص (توسعه فناوری، اشتغال و تولید و...)، اقشار خاص (عشایر، معلولین، ایثارگران و...) و یا مناطق خاص (محروم، روستایی، گرمسیر و...) مبادرت به کمک در راستای تامین مالی برنامه های مرتبط با این اهداف نموده است. یکی از راه ها، بهره مندی مستقیم از منابع بودجه سالانه کل کشور می باشد اما غالباً منابع بودجه ای از عمده حجم بالای این برنامه های حمایتی دولت بر نمی آید و از سوی دیگر به دلیل ضعف بازار سرمایه در ایران، تامین مالی در اقتصاد با تکیه بر نظام بانکی است، لذا بهره برداری از ظرفیت های نظام بانکی برای اجرای این برنامه ها مد نظر قرار می گیرد.

بانک ها به عنوان بخش اصلی نظام مالی، نقش اصلی را در تامین مالی بخش های تولیدی، تجاری و مصرفی و حتی دولتی بر عهده خواهند داشت. در ایران با توجه به ساختار بخش مالی کشور و به دلایلی همچون عدم توسعه بازارهای سرمایه و موسسات مالی غیربانکی و قراردادی، تامین مالی بخش واقعی اقتصاد عمدتاً بر عهده شبکه بانکی کشور است. از سوی دیگر به دلیل عدم استقلال بانک مرکزی، دولت ها همواره به بانک ها نگاه دستوری داشته و منابع بانک ها را جزء منابع در اختیار خود به حساب می آورند.

یکی از ضوابط بانکی برای پرداخت تسهیلات به متقاضیان، داشتن توجیه اقتصادی طرحی است که به منظور آن تسهیلات از بانک گرفته می شود. این ضابطه یکی از مهمترین اصولی است که برای بانک فوق العاده اهمیت دارد. دلیل اهمیت آن این است که اگر طرحی توجیه اقتصادی نداشته باشد، معلوم نیست متقاضی قادر باشد که اقساط تسهیلات را در آینده بازپرداخت کند (پورخانلراحمدی، ۱۳۹۳). طرح خوب طرحی است که بازگشت سرمایه داشته باشد و بانک را دچار معوقه های بانکی نکند (ابوجعفری، ۱۳۸۳). به همین دلیل هرگاه دولت به بانک ها برای پرداخت تسهیلات تکلیف می کرد، تضمین بازپرداخت دولت نیز به همراه آن به بانک ارائه می شد (میربهراری، ۱۳۸۱). تجربه نیز نشان داده است که تکالیف دولت به نظام بانکی در هر قالبی به خوبی بازپرداخت نمی شود و باعث افزایش تسهیلات غیرجاری شده است. آمارهای بانک مرکزی نشان می دهد که در سال ۱۳۸۰ تسهیلات اعطایی تبصره ای ۵۰۴۶۷ میلیارد ریال و در سال ۱۳۹۴ میزان تسهیلات تبصره ای به ۵۶۷۶۴۲٫۵ میلیارد ریال یعنی حدود ۱۱٫۲۵ برابر افزایش یافته است و تسهیلات غیرجاری تبصره ای در سال ۱۳۸۰ حدود ۶۵۰۳۴ میلیارد ریال بوده و با ۹٫۲۵ برابر افزایش به مبلغ ۶۰۲۱۴۶ میلیارد ریال رسیده است. بنابراین آمارهای به دست آمده از بانک مرکزی حاکی از این موضوع است که تسهیلات اعطایی تبصره ای به مطالبات تبصره ای بانکی تبدیل شده است.

بنابراین هر شیوه غیررسمی که دولت برای رسیدن به مقاصد و اهداف خارج از بودجه قانونی انجام می دهد، به عبارت دیگر تامین مالی از طریق غیر از بودجه را اقدامات شبه بودجه ای می نامند.

مصادیق اقدامات شبه بودجه‌ای شامل تسهیلات تکلیفی، استمهال بدهی‌ها، اوراق مشارکت دولتی خریداری شده توسط بانک‌ها، استفاده دولت از صندوق توسعه ملی، وجوه اداره شده، تسهیلات تکلیفی قرض‌الحسنه، خطوط اعتباری بانک مرکزی برای طرح‌های خاص و تعیین دستوری نرخ بهره برای طرح‌های مورد نظر دولت (دادن وام توسط بانک‌ها با نرخ بهره پایین) هستند که در فصل بعدی توضیح داده خواهند شد. در این پژوهش با توجه به محدودیت جمع‌آوری داده‌ها، تاکید بر تسهیلات تکلیفی، تسهیلات قرض‌الحسنه، وجوه اداره شده و اوراق مشارکت بانکی است.

یکی از سیاست‌هایی که دولت در جهت حمایت از بخش‌ها و اقشار آسیب‌پذیر مورد استفاده قرار می‌دهد، سیاست اعطای تسهیلات بانکی به صورت تبصره‌ای است. تسهیلات تبصره‌ای تسهیلاتی هستند که به موجب تبصره‌های قانون بودجه، سایر قوانین و مصوبات مجلس شورای اسلامی و یا سایر مراجع به نظام بانکی تکلیف می‌شود. این تسهیلات در واقع به عنوان ابزاری است در دست دولت تا با توجه سیاست‌های اقتصادی و اولویت‌های تعیین شده، سیاست کلی اعتباری و همچنین سیاست اعطای تسهیلات بانکی و مشارکت در رشته‌های مختلف را در حدی که مغایر مفاد قانون عملیات بانکی بدون ربا نباشد، تعیین نماید. یکی از ویژگی‌های مهم این نوع تسهیلات تقبل کردن بخشی از سود این تسهیلات به عنوان یارانه توسط دولت است. اگر این تسهیلات با رویه‌های مناسب بانکی اعطا شود، می‌تواند بازده مناسب برای همه ذی‌نفعان ممکن مانند: بانک، مشتری و مردم فراهم کند.

بنابراین تسهیلات تکلیفی و تبصره‌ای چون در ابتدا با تعهد دولت پرداخت شده‌اند لذا وثایق و تضمین‌های کافی برای جبران ضرر و زیان بانک‌ها وجود ندارد (حسینی‌فیروزکوهی، ۱۳۹۰). چون بانک تضمین کافی هنگام اعطای تسهیلات دریافت نکرده است، در صورت عدم بازپرداخت این تسهیلات، متضرر می‌شود، از این رو تسهیلات غیرجاری بانک‌ها را افزایش خواهد داد، از این طریق بر عملکرد و کارایی بانک تأثیر منفی برجای خواهد گذاشت، بانک را از اهداف اصلی خود منحرف کرده و مانع رشد اقتصادی خواهد شد.

برخی از متقاضیان این تسهیلات اعطای اینگونه تسهیلات از طرف دولت را کمک بلاعوض دولت تلقی کرده و اعتقادی به بازپرداخت آن ندارند. این امر باعث شده است که حجم قابل توجهی از مطالبات بانک بخاطر پرداخت اینگونه تسهیلات، غیرجاری، معوق و سررسید گذشته شود بنابراین بانک در برنامه‌ریزی صحیح منابع و مصارف وجوه دچار مشکل خواهد شد. بخش عمده‌ای از این تسهیلات تکلیفی پرداختی بانک‌ها به صورت اعتبارات میان‌مدت می‌باشد و عملاً امکان بازپرداخت اینگونه تسهیلات تا زمانی که طرح‌های موضوع این اعتبارات، به مرحله بهره‌برداری نرسیده باشند، وجود ندارد. در قانون بانکداری بدون ربا تسهیلات به دو نوع جاری و غیرجاری تقسیم می‌شود:

تسهیلات جاری: تسهیلات که سررسید آن بیش از دو ماه نگذشته باشد.

تسهیلات غیرجاری: تسهیلات و مطالباتی که سررسید آن بیش از دو ماه گذشته باشد و به چهار مورد تقسیم می شود.

الف) مطالبات سررسید گذشته: مطالباتی که از تاریخ سررسید اصل و سود و یا تاریخ قطع بازپرداخت اقساط آن بیش از دو ماه گذشته و هنوز از شش ماه تجاوز ننموده است.

ب) مطالبات معوق: مطالباتی که بیش از شش ماه و کمتر از هجده ماه از تاریخ سررسید و یا تاریخ قطع بازپرداخت اقساط آن سپری شده است.

ج) مطالبات مشکوک‌الوصول: مطالباتی که بیش از هجده ماه از تاریخ سررسید و یا تاریخ قطع بازپرداخت اقساط آن سپری شده است.

د) مطالبات سوخت شده: آن بخش از مطالبات مؤسسات اعتباری که صرف نظر از تاریخ سررسید شده به دلایل قطعی فوت و یا ورشکستگی بدهکار و یا علل دیگر قابل وصول نبوده و با تصویب هیئت مدیره مؤسسات اعتباری به عنوان مطالبات سوخت شده تلقی شده است.

براساس ماده ۱ آیین‌نامه وصول مطالبات سررسید گذشته، معوق و مشکوک‌الوصول، میزان مطالبات سررسید گذشته و معوق نباید از ۵٪ کل مانده تسهیلات هر بانک بیشتر باشد. زیرا در غیراین صورت وضعیت اعتباری بانک‌ها بحرانی تلقی می‌شود. در سال‌های اخیر هم نظام بانکی کشور شاهد افزایش بی‌رویه تسهیلات غیرجاری و هم شاهد افزایش تسهیلات تکلیفی بوده است که بیشتر بخاطر دولتی بودن بانک‌ها و نگاه دستوری دولت به شبکه بانکی است.

عوامل زیادی در رشد مطالبات غیرجاری بانک‌ها دخیل هستند از جمله نگاه دستوری دولت به شبکه بانکی، نرخ تورم، نرخ بیکاری، پایه پولی، عوامل درون سازمانی و... در این پژوهش سعی شده که به بررسی تأثیر اقدامات شبه بودجه‌ای بر تسهیلات غیرجاری بانکی پرداخته شود و اینکه بانک‌ها هنگام اعطای این تسهیلات چه نکاتی را مدنظر داشته باشند تا این نوع تسهیلات به تسهیلات غیرجاری تبدیل نشود. همچنین به مقایسه تأثیر اقدامات شبه بودجه‌ای دولت در خصوص تسهیلات غیرجاری بانک‌های دولتی، خصوصی و خصوصی شده پرداخته خواهد شد.

۲.۱ اهمیت و ضرورت انجام این پژوهش

مهمترین مؤسسه پولی و عامل اجرای سیاست‌های پولی بانک مرکزی، بانک‌ها می باشند که موفقیت این مؤسسات در راه دستیابی به اهداف سیاست‌های پولی نشان از کارایی و عملکرد بهتر بانک‌ها در کشور می‌باشد. اگر بانک در ایفای تعهدات خود نسبت به سپرده‌گذاران و همچنین انجام وظایف بانکی با مشکل مواجه شود، قدرت رقابتی خود را در راستای تامین اهداف سیاست‌های پولی و اهداف دولت و مردم از دست می‌دهد.

در بانکداری اسلامی تنها ذی‌نفعان اصلی بانک، سهامداران نیستند بلکه سپرده‌گذاران نیز یکی از ذی‌نفعان مهم بانک محسوب می‌شوند و باید حقوق آنها مدنظر قرار گیرد، زیرا بیشتر سپرده‌گذاران در سود و زیان بانک شریک می‌باشند. یکی از سرمایه‌های اصلی هر بانک اعتماد مشتریان و جامعه به آن بانک است. فراهم‌آوردن‌گان وجوه بانک‌ها و سپرده‌گذاران، انتظاراتی دارند و اگر این انتظارات برآورده نشود، به تدریج اعتماد آنها به بانک کاسته خواهد شد. بانک‌ها و به ویژه بانک‌های اسلامی مسئول‌اند تا حقوق ذی‌نفعان خود را به صورت متعادل برآورده سازند. بنابراین اگر یکی از فعالیت آنها موجب لطمه دیدن منافع سایر ذی‌نفعان شود، این تعادل برهم می‌خورد (پورخانلراحمدی، ۱۳۹۳). یکی از مسائلی که ممکن است موجب بروز تضاد منافع و برهم خوردن تعادل منافع بین ذی‌نفعان بانک شود، اقدامات شبه بودجه‌ای است که همواره به عنوان یکی از دغدغه‌های اصلی نظام بانکی کشور مطرح بوده است. مسلماً بسیاری از موضوعات در ایجاد تسهیلات غیرجاری بانکی مهم هستند که در این پژوهش فقط به یکی از علل آن (اثر اقدامات شبه بودجه‌ای دولت بر تسهیلات غیرجاری) پرداخته شده است.

پرداخت تسهیلات تکلیفی هرچند که در وهله اول با اهداف مختلفی مانند اشتغال‌آفرینی، افزایش تولید و خودکفایی، ارائه خدمات و تنظیم بازار، حمایت از اقشار آسیب‌پذیر و سایر حمایت‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی صورت می‌گیرد، ولی اگر این کار به صورت نامتوازن و بی‌رویه انجام شود، نتیجه عکس خواهد داشت و تبعات آن نه تنها نظام بانکی را دچار اختلال می‌کند، بلکه در نهایت دامن جامعه را نیز می‌گیرد و ذی‌نفعان بانک به طور عمومی متضرر می‌شوند، بنابراین پرداخت بی‌رویه تسهیلات تبصره‌ای هرچند ممکن است به صورت مقطعی، بخشی مشکلات را برطرف کند ولی در سطح کلان و در بلندمدت موجب بروز آسیب‌های جدی در نظام مالی کشور و دور شدن از اهداف اقتصادی می‌گردد.

بحران مالی به یک شوک یا تغییر ناگهانی در همه یا اکثر شاخص‌های مالی شامل نرخ‌های بهره کوتاه‌مدت، قیمت دارایی‌ها، تغییر در رفتار یا عملکرد مدیریتی، ورشکستگی یا سقوط مؤسسات مالی اطلاق می‌شود (کریمی، ۱۳۸۵). در صورت بروز بحران در سیستم مالی، اگر به سپرده‌گذاران احساس نااطمینانی به سیستم بانکی دست بدهد و راهی بهتر برای نگهداری وجوه خود بیابند، آنها پس‌اندازهای خود را از بانک‌ها خارج می‌کنند. از طرفی هم بانک‌ها تسهیلات خود را از محل سپرده‌های مشتریان پرداخت می‌کنند، وقتی تسهیلات اعطایی بانک در سررسید خود بازپرداخت نشود، بانک با کمبود منابع مواجه می‌شود و در مواقعی که مشتریان نیاز به نقدینگی دارند و اقدام به خروج پس‌اندازهای خود از بانک‌ها بکنند، بانک قادر به پاسخگویی به مشتریان خود نخواهد بود و اعتماد خود را در بین مشتریان و اذهان عمومی از دست خواهد داد، مردم برای خروج پس‌اندازهای خود به بانک‌ها هجوم آورده و در نهایت این وضعیت ممکن است به ورشکستگی بانک‌ها منجر شود.

بنابراین تکالیف دولت بر شبکه بانکی مشکلاتی را به وجود آورده است که مهمترین آنها افزایش مطالبات غیرجاری می‌باشد. می‌خواهیم بدانیم اقدامات دولت تا چه حدی بر سیستم بانکی و مطالبات غیرجاری و عملکرد و سودآوری بانکها تاثیر می‌گذارد تا در نهایت بتوان توصیه‌های سیاستی ارائه کرد.

۳,۱ اهداف پژوهش

مهمترین هدف این پژوهش بررسی میزان ارتباط تسهیلات غیرجاری بانکها با اقدامات شبه‌بودجه‌ای دولت و رسیدن به راهکارهایی برای منطقی کردن رابطه سیاست مالی با سیاست پولی می‌باشد.

۴,۱ قلمرو پژوهش

الف) قلمرو مکانی: شبکه بانکی کشور به تفکیک بانک‌های خصوصی، خصوصی شده و دولتی

ب) قلمرو زمانی: ۱۳۸۱-۱۳۹۴

ج) قلمرو موضوعی: اقتصاد بخش عمومی_ پول و بانکداری

۵,۱ سؤال‌های پژوهش

مهمترین سوال این است که اقدامات شبه بودجه‌ای دولت بر تسهیلات غیرجاری بانکی در ایران چه تأثیری دارد؟

۱. آیا میزان تسهیلات تکلیفی رابطه مثبت و معنی‌داری با تسهیلات غیرجاری بانکی دارد؟
۲. آیا میزان انتشار اوراق مشارکت دولت خریداری شده توسط بانکها رابطه مثبت و معنی‌داری با تسهیلات غیرجاری بانکی دارد؟
۳. آیا میزان تسهیلات تکلیفی قرض‌الحسنه رابطه مثبت و معنی‌داری با تسهیلات غیرجاری بانکی دارد؟
۴. آیا میزان تسهیلات پرداختی از محل وجوه اداره شده رابطه مثبت و معنی‌داری با تسهیلات غیرجاری بانکی دارد؟

۶,۱ فرضیه‌های پژوهش

فرضیه اصلی این پژوهش: اقدامات شبه بودجه‌ای در مقایسه با سایر عوامل، تأثیر بیشتری بر افزایش تسهیلات غیرجاری در شبکه بانکی داشته است. فرضیه‌های فرعی عبارتند از:

۱. میزان تسهیلات تکلیفی رابطه مثبت و معنی‌داری با تسهیلات غیرجاری بانکی دارد.
۲. میزان انتشار اوراق مشارکت دولتی خریداری شده توسط بانکها رابطه مثبت و معنی‌داری با تسهیلات غیرجاری بانکی دارد.

۳. میزان تسهیلات تکلیفی قرض‌الحسنه رابطه مثبت و معنی‌داری با تسهیلات غیرجاری بانکی دارد.
۴. میزان تسهیلات پرداختی از محل وجوه اداره‌شده رابطه مثبت و معنی‌داری با تسهیلات غیرجاری بانکی دارد.

۷.۱ جنبه‌ی جدید بودن و نوآوری پژوهش

در ایران در مورد تسهیلات تکلیفی و مشکلات آن و یا تأثیر آن بر عوامل اقتصادی و از طرف دیگر درباره مطالبات معوق و علل آن و راه‌های پیشگیری از آن و عارضه‌یابی مطالبات معوق مطالعاتی انجام شده است، اما تاکنون در رابطه با اقدامات شبه بودجه‌ای دولت و اثر آن بر تسهیلات غیرجاری بانکی پژوهشی صورت نگرفته است. همچنین تاکنون فقط به بررسی یک یا چند بانک از شبکه بانکی کشور پرداخته شده است و کل نظام بانکی مورد بررسی قرار نگرفته است. این پژوهش شبکه بانکی ایران را در خواهد گرفت.

۸.۱ روش انجام پژوهش

روش انجام پژوهش بر مبنای تحقیق کاربردی بوده، بنابراین به تناسب موضوع در قسمت نظری با به کارگیری روش اسنادی و بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای و اینترنتی و در قسمت تجربی با استفاده از مدل‌های کمی و اقتصادسنجی انجام خواهد گرفت. از روش همبستگی با تحلیل رگرسیون استفاده می‌شود، در تحقیقات رگرسیون هدف پیش‌بینی تغییرات متغیر وابسته با توجه به تغییرات متغیر مستقل است. برای آزمون فرضیه‌ها و نشان دادن اثر متغیرهای مستقل انتخاب‌شده بر متغیر وابسته تسهیلات غیرجاری و تخمین مدل از نرم‌افزار اقتصادسنجی ایویوز به برآورد مدل مربوطه خواهیم پرداخت.

۹.۱ فنون و ابزارهای گردآوری اطلاعات

- استفاده از بانک‌های اطلاعاتی مرکز آمار ایران، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، پژوهشکده پولی و بانکی و مؤسسه آموزش عالی بانکداری ایران و ایران‌داک
- جست‌وجوی منابع آنلاین اعم از پایان‌نامه‌ها، کتاب‌ها و مقالات

۱۰.۱ فنون و روش تجزیه و تحلیل اطلاعات

از نرم‌افزار اقتصادسنجی ایویوز ۹ برای تخمین مدل panel data برای مقایسه بین بانک‌های خصوصی و خصوصی شده و دولتی استفاده خواهد شد.

۱۱.۱ بیان محدودیت‌ها

موضوع این پژوهش اقدامات شبه بودجه‌ای دولت می‌باشد و تعداد ۹ مورد از مصادیق این اقدامات در بیان مسئله بیان شد اما با توجه به مراجعه مکرر به بانک مرکزی و مشورت با کارشناسان اقتصادی بانک مرکزی، داده‌های مربوط به استمهال بدهی‌ها، خطوط اعتباری بانک مرکزی، تعیین دستوری نرخ بهره،

اعتبارسنجی طرح‌ها به دلیل محرمانه بودن این داده‌ها، این متغیرها در این پژوهش بررسی نخواهند شد. تسهیلات پرداختی از حساب صندوق توسعه ملی (حساب ذخیره ارزی) به طور کامل بازپرداخت شده‌اند لذا تاثیری بر تسهیلات غیرجاری بانک‌ها نمی‌گذارد و بررسی نمی‌شود. بنابراین فقط چهار متغیر تسهیلات تکلیفی، تسهیلات تکلیفی قرض‌الحسنه، اوراق مشارکت و وجوه اداره شده مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۱۲،۱ تعریف مفاهیم و متغیرهای کلیدی

۱،۱۲،۱ اقدامات شبه بودجه‌ای

هر شیوه غیررسمی که دولت برای رسیدن به مقاصد و اهداف خارج از بودجه قانونی انجام می‌دهد، اقدام شبه بودجه‌ای می‌نامند، به عبارت دیگر تامین مالی از طریق غیر از بودجه را اقدام شبه بودجه‌ای می‌نامند.

۲،۱۲،۱ تسهیلات اعطایی

امکانات مالی که بانک در قالب یکی از ابزارهای تسهیلاتی در اختیار متقاضی قرار می‌دهد. به عبارت دیگر تسهیلات بانکی خروجی های اصلی بانک‌ها هستند که از طریق آنها نقدینگی به مبادی تعریف شده و هدفمند اقتصادی تزریق می‌شود. بدین معنی که یک بانک با تجهیز منابع (شامل سرمایه و حقوق صاحبان سهام و انواع سپرده‌ها و سایر بدهی‌ها) آنها را در راستای اهداف از قبل تعیین شده به مصرف می‌رساند. این تسهیلات در اصول حسابداری در بخش دارایی‌های بانک‌ها طبقه‌بندی شده و از نوع دارایی‌های درآمدزا می‌باشند (هدایتی و دیگران، ۱۳۸۸).

۳،۱۲،۱ مطالبات

اعم از مطالبات ریالی شامل تسهیلات اعطایی به اشخاص حقیقی و حقوقی، بدهی مشتریان در حساب بدهکاران موقت و بدهی مشتریان در خصوص اعتبارات اسنادی و ضمانت‌نامه‌های پرداخت شده و بروات ارزی مدت‌دار پرداخت شده و پیش پرداخت در خصوص خرید اموال معاملات، اموال خریداری شده در خصوص عقود کالاهای معاملات سلف، کار در جریان جعاله و خرید دین (و مطالبات ارزی) شامل تسهیلات از محل حساب ذخیره ارزی، ارز تنخواه صادراتی و تمامی تسهیلاتی که دریافت کننده متعهد به بازپرداخت آن به ارز می‌باشد (ماده یک آیین‌نامه وصول مطالبات سررسید گذشته، معوق و مشکوک‌الوصول موسسات اعتباری مصوب ۱۳۸۶/۱۰/۳۰).

۴،۱۲،۱ مطالبات جاری

مطالباتی که از سررسید آن بیش از دو ماه نگذشته باشد (هدایتی و دیگران، ۱۳۸۸).

۵,۱۲,۱ مطالبات غیر جاری

مطالباتی که سررسید آن بیش از دو ماه گذشته باشد و به چهار مورد مطالبات سررسید گذشته، معوق، مشکوک الوصول و سوخت شده تقسیم می شود (ماده یک آیین نامه وصول مطالبات سررسید گذشته، معوق و مشکوک الوصول موسسات اعتباری مصوب ۱۳۸۶/۱۰/۳۰).

۶,۱۲,۱ تسهیلات تکلیفی و تبصره ای

تسهیلاتی هستند که به موجب تبصره های قانون بودجه، سایر قوانین و مصوبات مجلس شورای اسلامی و یا سایر مراجع به نظام بانکی تکلیف می شود.

فصل دوم

مبانی نظری و پیشینه تحقیق

مقدمه

دولت‌ها با این تلقی که سیستم بانکی ابزار توسعه کشور است به بانک‌ها تکلیف کرده‌اند که تسهیلات تکلیفی زودبازده اعطا کنند و اگر کسی نتوانست به موقع اقساط وام خود را بازپرداخت کند، بانک او را جریمه نکند، وام را امهال کند و سود دوران مذکور را از منابع عمومی تامین کند. اگر جایی نیاز به تسهیلات بود بانک تسهیلات قرض‌الحسنه بدهد و اگر دولت خواست مسکن مهر بسازد، بانک مرکزی یک خط اعتباری کلان برای آن در نظر بگیرد (نصیری اقدم و مهاجری، ۱۳۹۳). در جای دیگر به بانک اعلام می‌کند که نرخ بهره را پایین آورد، حرفی از قرض‌الحسنه به میان نمی‌آید ولی در حقیقت همان تسهیلات قرض‌الحسنه با نرخ بهره پایین می‌باشد. بدین ترتیب دولت با دخالت‌های خود در سیستم بانکی مشکلاتی را برای بانک‌ها به وجود می‌آورد.

این حمایت‌های دولت از گروه‌ها و طرح‌های اقتصادی لازم و ضروری است اما زمانی که این تسهیلات بازپرداخت نشوند، مشکل آفرین می‌شود و تبدیل به تسهیلات معوق و غیرجاری می‌شود.

مهمترین مشکل بانک‌ها مشکل تسهیلات غیرجاری و تسهیلات وصول نشده می‌باشد زیرا تسهیلات پرداخت شده به طور کامل از سوی مشتریان بازپرداخت نشده و همواره قسمتی از تسهیلات به صورت مطالباتی که هنوز به حیطة وصول درنیامده است، در حساب‌ها باقی می‌ماند. این مشکل یکی از مشکلات اساسی سیستم بانکی کشور محسوب می‌شود که با آن دست به گریبان است (حسن‌زاده و حبیبی، ۱۳۸۹، ۹۹-۹۸).

۱.۲ مبانی نظری و سرکوب مالی

در مبانی نظری علم اقتصاد، از مداخله دولت در امور بانکی به عنوان سرکوب مالی یاد می‌شود که در آن دولت با اهدافی نظیر افزایش سرمایه‌گذاری، ایجاد فرصت‌های شغلی، حمایت از برخی فعالیت‌ها در عملکرد معمول بانک‌ها مداخله می‌نماید. مواردی نظیر تعیین غیرتعادلی نرخ‌های سود بانکی بدون توجه به سایر مؤلفه‌های اقتصادی، سهمیه‌بندی تسهیلات بانکی و اعمال تسهیلات تکلیفی از مصادیق بارز سرکوب مالی به شمار می‌آیند که از طرق مختلف فرآیند واسطه‌گری مالی بانک‌ها را مخدوش و تضعیف می‌نمایند. اتخاذ چنین رویکردهایی نه تنها اهداف اولیه سیاست‌گذار را تامین نمی‌نماید بلکه با ایجاد